

свого розвитку. Весь час змінювався і образ кобзаря, його інструмент. Сьогодні продовжуються і розвиваються кобзарські традиції вокального та інструментального виконавства. Новий підйом кобзарства проявляється не лише в організації фестивалів і свят, серед яких є "Струни вічності", але й у відродженні майстром В.Герасименком бандури харківського типу; реконструкції способу рівноправної гри обома руками, який на високому рівні демонструють Дмитро Губ'як і Тарас Лазуркевич; у розшифруванні Т.Лазуркевичем давніх фонозаписів З.Штокалки; у появі сучасних оригінальних творів для бандури різних форм тощо. Таким чином, справу розповсюдження і пропаганди кобзарського мистецтва, якій все своє життя віддав В.Перепелюк, ефективно продовжують сучасні митці.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Щоголь М.Т. Кобзар Володимир Перепелюк // Народна творчість та етнографія. – 1960. – №4. – С. 89-96.
2. Маюк Д.Ф. Шляхи співця // Народна творчість та етнографія. – 1980. – №6. – С.93-94.
3. Народні співці Радянської України. – К., 1955. – С.87-111.
4. Перепелюк В. Повість про народний хор. – К., 1970. – 260 с.
5. Перепелюк В.М. Вічна кобзарська пісня // Проблеми духовного і національного відродження на Поділлі. – Хмельницький, 1995. – С. 71-72.
6. Лавров Ф. Кобзарі. – К., 1980. – 256 с.
7. Щоголь М.Т. Кобзар Володимир Перепелюк // Народна творчість та етнографія. – 1960. – №4. – С.92.
8. Перепелюк В. Повість про народний хор. – К., 1970. – С.7-12.
9. Перепелюк В.М. Вічна кобзарська пісня // Проблеми духовного і національного відродження на Поділлі. – Хмельницький, 1995. – С.71-72.
10. Перепелюк В. Повість про народний хор. – К., 1970. – С.162-169.
11. Перепелюк В.М. Вічна кобзарська пісня // Проблеми духовного і національного відродження на Поділлі. – Хмельницький, 1995. – С.71-72.
12. Перепелюк В. Повість про народний хор. – К., 1970. – С.27.
13. Там же. – С.40.
14. Там же. – С.88.
15. Там же. – С.136.
16. Немирович І. Кобзи рокотом натхненний // Київ. – 1988. – № 6. – С.145.

В.О. Юрченко

ВПЛИВ ЯРМАРКІВ ТА БАЗАРІВ НА РОЗВИТОК РЕМЕСЕЛ І ПРОМИСЛІВ ПОДІЛЛЯ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ - ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Активне вивчення традиційної культури населення Подільської губернії, його занять та кустарних промислів розпочалось у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Стимулювало ці дослідження значне піднесення та розвиток традиційних народних промислів. Початок цього процесу пов'язаний із проведенням реформ 1861-1870 рр. та підвищенням уваги з боку держави до розвитку кустарного виробництва. Серед дослідників матеріальної культури населення Поділля важливе місце займають О.Прусевич¹, Г.Александрович², якими зібрані відомості про місцеві промисли кустарів; огляд сільського господарства, промисловості та торгівлі подолян подає В.Гульдман³; детально описує асортимент товару, що вивозиться на продаж, Н.Яворовський⁴; О.Афанасьєв-Чужбинський⁵ у своїй праці присвячує окремий розділ опису Могилева-Подільського як торгового пункту, який є місцем збуту товару, виготовленого ремісниками.

У кожному населеному місці традиційно працювали ремісники: ткачі, ковалі, бондарі, кравці, чоботарі, які задовольняли потреби місцевого населення. Природним місцем збуту виробів був ярмарок. Вивчення асортименту продукції, особливо ремісничої, яка була широко представлена на ярмарках, є свідченням того, що населення Поділля у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст., виготовляючи той чи інший промисловий виріб, окрім задоволення своїх потреб у одязі, домашньому начинні, приладді та знаряддях для сільського господарства, займалося виробництвом товару на продаж.

У зв'язку з цим значний інтерес становлять ті населені пункти губернії, мешканці яких займалися виготовленням товару переважно для збуту на ярмарках та базарах. Огляд продукції, що вироблялася ремісниками, також дасть змогу прослідкувати, які саме ремісничі вироби були представлені на ярмарку.

У дуже малій кількості розпродувалися на базарах ткацькі вироби – їх виготовляли в основному для власного використання. Ціна їх на базарах була за 1аршин полотна від 10 коп. до 50 коп., враховуючи ширину, якість і місце продажу. На продаж ішли також рушники прості, без візерунків та з візерунками. Останні ткали у Заньковецькій, Овсянікській та Борковській волостях Літинського повіту. Ткали також скатертини. Ціна їх була від 20 коп. до 3 руб. На базарі можна було придбати так звані «нафрами» – покривала на голову з паперу і льону з візерунками, які ткали в деяких містах Балтського повіту. Коштували вони 5 руб. за виріб. Груба напівшерстяна тканина використовувалася для штанів, що називалися «холошні», і придбати її на базарах можна було за 2-

5 руб. З шерсті також ткали сукно і запаски, ціна останніх становила від 40 коп. до 3 руб. Дорогоцінними вважалися килими, оскільки вони могли слугувати у використанні до 50 років, їх ціна становила до 20 руб., хоча у Балтському повіті килими в основному ткали для власного вжитку⁶.

За свідченням Н. Григорієва, килимарство – досить поширений вид промислу на Поділлі. Виготовлені килими часто реалізовувалися на ярмарках. Тут слід відзначити славетний торг килимами в Кам'янці–Подільському, де проходив Іванівський ярмарок, який у народі називали “Іванцем” (24 червня за ст.ст.), а також в селі Великих Крикливцях Ольгопільського повіту, куди звозили килими зі всього Поділля⁷.

Той факт, що селянам сіл Ольшанка та Іванківці Проскурівського повіту матеріал для ткання полотен доставлявся з навколишніх поселень, свідчить про те, що на ярмарку можна було придбати не лише готову продукцію, а й матеріал для її виготовлення⁸.

Слід зазначити, що селяни надавали перевагу ткацьким виробам не фабричного, а власного виробництва, оскільки вони були більш якісними⁹. Це свідчить про попит на ткацькі вироби, виготовлені у домашніх умовах. Разом з тим на початку ХХ ст. кустарне виробництво зазнало зниження художніх цінностей його виробів. Для свого збуту вони потребували художнього поліпшення та пристосованості до ринку. На допомогу народним ремісникам стали приходити інтелігенція та земство. Цікавим результатом впливу інтелігенції на народну працю був широкий розвиток вишивального промислу в селі Клембівка Ямпільського повіту, де місцева землевласниця Маньківська навчала селянок виготовленню вишивальних виробів, які користувалися попитом, і забезпечувала їх збут¹⁰. Отже, тогочасні вимоги ринку ставали визначальними у створенні того чи іншого народного витвору.

Окрему групу ярмаркового товару становлять плетені вироби. Риболовні сітки й неводи потрапляли на ярмарок із населених пунктів Побужжя та Дністра. Рукавиці в'язали в Радовицькій, Маніковецькій, Овсянікській та Почапинецькій волостях Літинського повіту. Продавались вони по 20 коп. за пару. Також групу плетених виробів складали пояси (так звані «кушаки»), що коштували від 50 коп. до 1 руб. 50 коп., зимові рукавиці з шерсті, шнури, мотузки, «тасьма» для обшиття свитки, кінська зброя та ін.¹¹

Особлива роль серед усієї ярмаркової ремісничої продукції належала гончарним виробам, оскільки серед багатьох промислів саме гончарство займало провідне місце як одне з самобутніх занять населення краю. Поділля славалося значною кількістю осередків народної кераміки, а також розмаїттям гончарних виробів. Дослідженню гончарства присвячена монографія подільського етнографа Л.Мельничук, яка вказує на деякі аспекти проблеми, що нас цікавить. Автор монографії вказує також на те, що скасування феодальних відносин, деградація цехів стали причиною занепаду міського гончарства. На противагу цьому зміцнювало свої позиції сільське ремесло. Із села до міста постачалися кустарні вироби, які забезпечували попит внутрішнього ринку. Цьому сприяла саме ярмаркова торгівля, яка досить жваво розвивалася на той час¹². Гончарні вироби успішно збувалися й на численних базарах та торжках, яких у 1895 році налічувалося майже 6,5 тисяч у 147 населених пунктах Подільської губернії¹³. Звісно, безпосередня участь гончарів у реалізації товару була не лише вигідною з економічної точки зору, а й давала їм змогу “вивчати кон'юнктуру ринку та випробувати власні сили у зростаючій конкуренції на ньому, запозичуючи професійний досвід більш вправних ремісників і прилучитися до самобутніх мистецьких шкіл краю”¹⁴. Це вже свідчення позитивного впливу ярмарку як центру передачі та набуття досвіду, професійних вмінь та навичок ремісниками. У другій половині ХІХ ст. предметом зовнішньої торгівлі була значна кількість подільської кераміки: у 1886 році через Гуківську та Густинську митниці з Поділля було експортовано 7450 пудів гончарних виробів¹⁵.

Також варто зазначити, що з середини ХІХ ст. до середини ХХ ст. на Поділлі існували три економічних форми гончарного виробництва, однією з яких було сільське ремісниче керамічне виробництво з ринковим збутом продукції¹⁶. О.Бобринський виокремлював три види таких виробництв: із збутом продукції на місцевому ринку в тому ж населеному пункті або у сусідніх селах, віддалених на 1 - 8 км; зі збутом товару на базарах по селах, розміщених на відстані 20 - 30 км, подолання якої займає один день дороги; зі збутом продукції на базарах у місцевостях, що знаходяться на відстані сотні і тисячі кілометрів, щоб її подолати, – витрачався не один день¹⁷. Важливою є інформація про те, що подільська кераміка більше експортувалася з губернії, ніж ввозилася із сусідніх регіонів. Пояснюється це наявністю попиту на керамічні вироби, їх здатністю до конкуренції¹⁸.

Внаслідок того, що кустарі ставили за мету збільшення кількості виробів на продаж, значно знижувалася їхня якість. Причиною цього був економічний чинник, оскільки збільшення кількості населення та нестача землі змушували селян взятися за кустарні промисли не стільки задля отримання додаткового прибутку, скільки для того щоб вижити. Кустарні промисли здебільшого ставали єдиним заробітком. Особливо це стосувалося міщан. До того ж ремісники за зразки брали маловартісні фабричні вироби, оскільки вони набагато легші у виконанні. Натомість народні зразки вимагали більшої затрати часу та професійних умінь. Ці твердження належать Н.Григорієву, який у своїй праці "Поділля. Географічно-історичний нарис" вказує на прояви негативного впливу ярмарків та фабричного виробництва на розвиток кустарних промислів, що проявлялось у низькій якості ремісничої продукції¹⁹.

На ярмарок гончарні вироби доставлялися з міст Смотрича, Кучинова і Городка Кам'янецького повіту, Замехова і Міньковців Ушицького повіту, Зінькова, Митковців і Трубова Летичівського повіту, Дашковецької та Почаївської волостей Літинського повіту, Вапнярки, Кришинців, Тростянця, Штилівки та Байраковки Брацлавського повіту, Фліоріни і Малої Кириєвки Ольгопільського повіту, Курячої Лози і Станіславчика Балтського повіту. Гончарний асортимент товару складав: горщики, миски, глечики та ін. посуд. На базарах вартість горщика становила 25 коп., (залежно від розміру), миска – 30 коп., глечик – 10 - 30 коп.²⁰ У Вінницькому повіті – в селах Гушинцях, Сосонці та Великому Острозі – гончарне виробництво було розвинене більше ніж в інших місцях. Вироби збувалися на базарах найближчих містечок²¹.

Вироби зі шкіри також продавали частинами і партіями на місцевих базарах. Матеріал закуповували у сирому вигляді від промисловців Бессарабії і частково на найближчих базарах, інколи за допомогою перекупників і поставальників. Це є ще одним свідченням того, що на базарах та ярмарках можна було придбати сировину для виготовлення готового товару. Торговці-євреї скуповували у мисливців шкіру вбитих звірів за цінами: вовка – 1р. 50 коп., лисиці – від 1руб.50 коп. до 2 руб. 25 коп., куниці 3 - 4 руб., борсука 30 - 50 коп., зайця – 15 - 20 коп. Потім віддавали для вичинки місцевим кушнірам, а далі пускали на продаж²². На ярмарки Ольгопільського та Балтського повітів, а також Бессарабської губернії вироби кушнірського промислу потрапляли з містечок Рашкова Ольгопільського повіту, де вичинка шкіри і овчини існувала здавна і занесена туди вірменами. Крім того, цей промисел був поширений і у містечках Сатанові та Миколаєві Проскурівському повіту, де жителі займалися виробленням овчини, пошиттям кожухів та чобіт. Селяни займалися роботою у себе вдома. Вироби реалізовувалися частково на ярмарках у Могилівському та Ямпільському повітах (від 5 - 16 руб. за кожух і 2 - 4 руб. за чоботи), а частково у Привіслянському краю²³. У 60-х роках ХІХ ст. виникло єврейське товариство, члени якого робили замовлення особам, які займалися пошиттям кожухів. Причому євреї давали готову шкіру, і таким чином селяни опинялися у становищі робітників, які були пов'язані важкими умовами та обтяжливими боргами. Промисел цей виник ще у ХУІІІ столітті і викликаний вигідним збутом у Привіслянський край (головним чином у Варшаву, Лодзь, Сосновиці)²⁴. Отже, наявність вигідного місця збуту товару сприяло виникненню промислу. Виробництво це здійснювалося без особливих знарядь, витонченого крою, оскільки вироби призначалися для простих селян. На ярмарках кожухи продавалися за ціною від 5 руб. до 30 руб., залежно від якості шкіри, кольору шерсті та розміру²⁵. На ярмарок доставляли від 500 до 800 кожухів, по 30-40 кожухів у возі²⁶.

На базарах та ярмарках були широко представлені товари шевського промислу, які вирізнялися своїм різноманіттям: свитки, плаття, шапки, картузи та ін. Шевці шили на замовлення із матеріалу замовника. Готовий одяг можна було придбати за цінами: свитка – за 3-12 руб, шапка з барана – 2 руб., шапка 75 коп., кашкет – 50 коп., полотняна сорочка 1-3 руб., полотняні штани – від 75 коп. до 1руб. 50коп. Також в основному на замовлення шили чоботарі. Товар купував сам замовник на ярмарку. Чоботарство існувало з промисловою метою у містах Миколаєві, Рашкові, Літині, Хмельнику, Янові, Калюсі, Мурованих Курилівцях і Вербівці. На ярмарках пару чобіт продавали по ціні 2 -10 руб., пару черевиків – 1-2 руб.²⁷ Товари кушнірського промислу на ярмарках Балтському повіту збували також міщани міст Крутих і Кодимі, які поставали чоботи та кожухи. Їх виготовлення відбувалось за участі найманих робітників. У виробництві також брали участь і діти до шістнадцяти років. Матеріал отримували здебільшого з Балти через посередництво перекупників²⁸.

З південної частини Літинського повіту, сіл Івашкова, Британки, Попової Греблі, Тарканівки, Крикривки і Лугів Ольгопільського повіту, а також з Проскурівському повіту на Балтську ярмарку відправлялися ободи для коліс. Продавали свої вироби на ярмарку і бондарі, які доставляли свій товар із Ольховки, Коніщева, Калюхи Ушицького повіту. В селі Лугах

Ольгопільського повіту виготовляли дерев'яні вироби: бочки, відра, кружки, ложки. Виготовленням коліс, возів і саней займалися також селяни суміжних з Лугами поселень: Івашківців, Британки, Попової-Греблі, Торканівки, Павловки і Крикливців. Виробництво це існувало здавна і обумовлене як достатньою кількістю лісу, так і близькістю не лісистих місцевостей Балтського повіту та Херсонської губернії, куди ці вироби направлялися через посередництво Балти і Тирасполя, в яких вони закупувалися торговцями єврейської національності і потім продавалися в роздріб²⁹. У місті Літині були дві великі бондарські майстерні, які утримувалися євреями. Там виготовляли бочки для цукру, вина тощо. На базарах малу бочку продавали по 40-90 коп., бочку 90 коп. - 10 руб., відро 12 коп. - 30 коп. Слід також зазначити, що столярством, як і бондарством, у губернії займалися більшим чином на замовлення. Це ремесло не мало промислового значення. Спеціально цими ремеслами займалися в містечках Калюсі, Ольховці та селі Гулях. Ціни на базарах були такі: стіл - 1руб. 50 коп. - 3 руб., стілець - 50 коп. - 1руб., ліжка - 1-2 руб., шафа - 2-6 руб., двері 40-50 коп.³⁰

Виготовлення возів, саней та їх частин - це вироби стельмаха, які в основному вивозилися на ярмарки з міста Літина, сіл Івашкового, Бритавки, Попової греблі, Тарканівки, Павловки, Крикливців та Лугів Ольгопільського повіту. На базарах продавали: простий віз 8-20 руб., окований віз - 15-20 руб., сані - 4-6 руб., простий візок без оковування - 8-12 руб., окований візок - 15-20 руб. З села Лугів Ольгопільського повіту та села Лозьни Літинського повіту на ярмарок постачали веретена, кружки, ложки, тарілки. Окремо на ложках спеціалізувалися майстри слободи Цапівки Брацлавського повіту. Ложка на базарі коштувала від 2 к. до 6 к.³¹

В Ямпільському повіті в селах Бандишівці, Мервинцях та Іванівці здебільшого займалися обробкою каміння, яке видобувалося на місці, виготовляючи жорнове каміння; а в Дзиговом Броді, Русавці Дзиговецькій Ямпільського повіту виготовляли з каміння пам'ятники, плити, бруски і точила. Збут усіх цих виробів здійснювався частково на місці, частково в суміжних повітах та губерніях³².

Там, де не було кузні, населення купувало всі необхідні залізні предмети на базарах за наступними цінами: за леміш платили 2-3 руб., чересло до плугу - 70-90 коп., наральник - 25 коп., заступ - 25 коп., сапа - 10 коп., сокира - 70 коп. 1руб., ніж - 10 коп., пара підків до чобіт - 8 коп., підковування коня коштувало 20 коп. Ціни на місці були такі: заступ - 30 коп., серп - 25 коп., підкова - 15 - 35 коп., сокира - 75 коп., наральник - 1руб., леміш - 1руб. 50 коп., борона - 3 руб., плуг - 7 руб., оковування возу - 6 - 10 руб. Отже, порівнявши ціни на товар, що продавався на базарі і на місці, стає очевидним, що деякий товар для майстра вигідніше було продати на базарі за дорожчою вартістю, а селянам, навпаки, купити на місці³³.

Торгівля предметами кустарного виробництва була можлива лише на базарах та ярмарках. Ярмарки давали змогу дрібному виробнику - чи реміснику, чи сільському господарю - укласти самостійні угоди, вільно обирати партнера, тим самим звільняючи його від економічного розорення внаслідок залежності від перекупника. Ремісник на ярмарку часто збував товар без посередника, виходячи прямо на покупця. Проте ремісник не завжди мав можливість реалізувати власну продукцію і збував її "баришникам" (скупникам, перекупникам) за невідомою для нього низькою ціною, а ті перепродували товар на базарах навколишніх міст чи місцевих ярмарках. Так, в гончарному промислі головну роль відігравав збут на базарі, а потім через скупника; кушнірський та чоботарський промисли передбачали перевагу змішаної форми збуту - на базарі та на замовлення; в ковальському промислі надавалася перевага роботі на замовлення місцевого споживача; в деревообробному промислі - змішана форма збуту, хоча досить розвинена і робота на скупника³⁴.

В кінці XIX ст. авторами, які досліджували торгівлю та народні промисли, висловлювалися пропозиції, звернені до земств щодо перспективи розвитку кустарних промислів. Так, І.Фесенко зазначає, що ярмарки і базари мають характер виставок, а тому земства всіма силами повинні прагнути до того, щоб ці "виставки народної праці" були відомими і доступними всім. В області торгівлі кустарними виробами володіють скупники, які тримають у полоні кустарів-виробників, внаслідок цього лише вони і ніхто крім них, не знає де, що і як можна купити. Тому між скупниками не існує конкуренції, яку ті ж скупники розвивають і підтримують між кустарями. Тому правильно організовані ринки збуту створять конкуренцію між скупниками і докорінно підірвуть пагубний вплив на зниження цінності виробів кустарів³⁵.

Отже, здійснений нами огляд товарів, які продавалися на базарах та ярмарках Поділля у другій половині XIX - на початку XX ст. свідчить, що ремісничая продукція була важливою складовою цієї торгівлі. Вона вирізнялася своїм розмаїттям, широким асортиментом товару.

Особливо поширеними були гончарні вироби, вироби із шкіри, товари шевського промислу. У меншій кількості продавалися на базарах та ярмарках ткацькі вироби, вироби столярів та бондарів. Розвиток ремісничого виробництва і розвиток торгівлі – це взаємопов'язані процеси, які виражаються у взаємовпливі, адже роль ремесел та промислів у становленні як внутрішнього, так і зовнішнього ринків була безсумнівно ваговою.

Ярмарки та базари відігравали велику роль у задоволенні матеріальних потреб суспільства, оскільки саме на них кожен селянин міг придбати усе необхідне. У селянському побуті ярмарки та базари були невід'ємним атрибутом життя та виробництва. Функціонування господарства було неможливим без постійного зв'язку з ними. Незважаючи на деякі негативні впливи ярмаркової торгівлі на якість виробів ремісників, в цілому ж ярмарки та базари стимулювали виробництво тих чи інших видів товарів та розвиток кустарних промислів загалом, а отже й розвиток традиційної матеріальної культури народу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Прусевич А. Обзор данных о кустарных промыслах Подольской губернии. – Камянец – Подольский, 1913. – 32с.;
2. Александрович Г. Кустарные промыслы // Юго – Западный край в экономическом отношении. Сборник статей, под ред. А.И. Ярошевича. – К., 1913. – С.69-71; Александрович Г. Культурно-исторический отдел музея Подольской губернии // Экономическая жизнь Подолии, 1915. - №4. – С.9-18;
3. Гульдман В. Подольская губерния: Опыт географическо-статистического описания. – Камянец - Подольский: Подольский губернский статистический комитет, 1889. - 514с.;
4. Яворовский Н. Католический отпуск и народная ярмарка в м.Тынной Ушицкого уезда Подольской губернии // ПЕВ. – 1884. - №39. – С.827-838, №40. - 851-866, №41. - 8873-886;5. Афанасьев – Чужбинский А.С. Поездка в Южную Россию. – СПб., 1863. – Ч. II. Очерки Днестра. - 438с.
6. Прусевич А. Вказ. праця – С.8-9;
7. Григорієв Н. Поділля. Географічно-історичний нарис. – Кам'янець – Подільський: Оіом, 2003. – С.55;
8. Сборник сведений о Подольской губернии. Вып. II. Изд. Под. стат. комитета. – Камянец – Подольский, 1882. – С.72;
9. Прусевич А. Вказ. праця. – С.-9;
10. Александрович Г. Кустарные промыслы // Юго – Западный край в экономическом отношении. Сборник статей, под ред. А.И. Ярошевича. – К., 1913. – С.70;
11. Прусевич А. Вказ. праця. – С. 10;
12. Там само. - С.140;
13. Обзор Подольской губернии за 1895 год. – Каменем – Подольский, 1896. – С.42-64;
14. Мельничук Л. Вказ. праця. – С.140-141;
15. Гульдман В. Вказ. праця. - С.194-195;
16. Мельничук Л. Вказ. праця. – С.142;
17. Бобринский А. Гончарство Восточной Европы. Источники и методы изучения. – М., 1978. – С.26;
18. Мельничук Л. Вказ. праця. – С.143;
19. Григорієв Н. Вказ. праця. – С.54;
20. Прусевич А. Вказ. праця. – С.12;
21. Сборник сведений о Подольской губернии. Вып. II. Изд. Под. стат. комитета. – Камянец – Подольский, 1882. – С.72;
22. Прусевич А. Вказ. праця. – С.16;
23. Гульдман В. Вказ. Праця. - С.159;
24. Сборник сведений о Подольской губернии. Вып. II. Изд. Под. стат. комитета. – Камянец – Подольский, 1882. – С.72;
25. Прусевич А. Вказ. праця. – С.16-17;
26. Яворовский Н. Вказ. праця. - С.854;
27. Прусевич А. Вказ. праця. – С.17;
28. Сборник сведений о Подольской губернии. Вып. II. Изд. Под. стат. комитета. – Камянец – Подольский, 1882. – С.73;
29. Там само. - С.73;
30. Прусевич А. Вказ. праця. – С.14;
31. Там само. - С.14 – 15;
32. Сборник сведений о Подольской губернии. Вып. II. Изд. Под. стат. комитета. – Камянец – Подольский, 1882. – С.70 – 74;
33. Прусевич А. Вказ. праця. - С.12;
34. Прусевич А. Вказ. праця. - С.18;
35. Александрович Г. Вказ. праця. – С.70;
36. Фесенко И. Земство, народные промыслы и торговля. – СПб., 1896. – С.20.

Л.В. Ясинецька

ІСТОРИЧНИЙ НАРИС «СЕЛО БОРСКОВ» ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ТРАДИЦІЙНО-ПОБУТОВОЇ КУЛЬТУРИ СТАРООБРЯДЦІВ КРАЮ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Проблема походження та традиційної культури російських старообрядців в окремих регіонах залишається до нашого часу ще мало дослідженою. На жаль, ця проблема не привертає увагу місцевих краєзнавців та етнографів. Таке ставлення можна пояснити тим, що ця тема є порівняно вузькою і сприймається як явище чисто російське, хоча старообрядці впродовж століть проживають в Україні, і їх культурна спадщина належить до культури етносів, які населяють нашу країну.

Наша стаття присвячується дослідженню побутової культури старообрядців Поділля, зокрема мешканців села Борсків Тиврівського району Вінницької області.

В ХІХ ст. значну увагу питанням побуту старообрядців Подільської губернії приділяли священики, які друкували свої статті у “Подільських епархіальних відомостях”¹.